

*О.С. Терзі*

Макіївський економіко-гуманітарний інститут, Україна

## УЧАСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ УКРАЇНИ У ПРИЙНЯТТІ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті аналізується політична ситуація в Українській РСР наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ століття, яка склалася навколо ухвалення Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року.

На межі 80 – 90-х років ХХ сторіччя відбулося перетворення України з частини унітарного СРСР на самостійну державу. Під час перебудови сформувалися два підходи – правлячої партії та опозиції – до майбутньої незалежної України. Одним з найважливіших наслідків на цьому шляху стало прийняття Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року.

Історіографія даної проблеми визначається наявністю робіт, які можна поділити на дві основні групи. До першої групи належать наукові розробки, в яких у контексті конкретно-історичного підходу досліджується процес перетворень у сфері організації державної влади в Україні протягом 80 – 90 років ХХ століття. Серед них слід відзначити дослідження С. Назаренка [1], С. Рябова [2], Д. Ковачова [3]. Певні аспекти зазначеної проблеми підіймаються у працях В. Вишнякова [4], О. Соскіна [5], автори яких звертаються до проблеми формування окремих компонентів організації державної влади в Україні.

Другу групу складають роботи з історії сучасної багатопартійності в Україні. Коло проблем, які розглядаються в них, досить широке: загальна характеристика, класифікація та історія політичних партій України, створених на межі 80 – 90-х років. Зокрема, це доробки К. Богомаза [6], Л. Кривенка [7], Ф. Рудича [8], В. Гетьмана [9] та ін. Питання відносно історії створення та діяльності Народного Руху України – першої опозиційної політичної організації – висвітлюються О. Гаранем [10], В. Ковтуном [11], В. Литвином [12, с. 162].

Але слід зазначити, що проблема співвідношення діяльності Комуністичної партії України та перших опозиційних політичних партій, які з'явилися на теренах України наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ століття, майже не досліджена в літературі історико-політологічного напрямку.

Тож **мета даної статті** полягає у з'ясуванні сутності розходжень у державницьких поглядах наявних на той час політичних партій, а також у віднайденні відповіді на питання: чому принципово різні керівна партія й опозиція підтримали прийняття Декларації про державний суверенітет.

Наукова новизна дослідження полягає у розробленні висновку, що на межі 80 – 90-х років минулого століття позиції як правлячої Комуністичної партії України, так і опозиційних партій, не дивлячись на протилежність програмних поглядів, збіглися під час прийняття важливого документа Декларації про державний суверенітет.

За Конституцією Української РСР 1978 року наша республіка була складовою частиною федеративного Союзу РСР: «Українська Радянська Соціалістична Республіка – суверенна радянська соціалістична держава... яка поєдналася в Союз Радянських Соціалістичних Республік – єдину, союзну багатонаціональну державу, створену на принципах соціалістичного федералізму» [13, ст. 68]. На підтвердження важливої ознаки – федеративності держави – у ст. 72 Конституції СРСР відзначалося, що кожна республіка має право вільного виходу з СРСР [14].

При цьому в Україні існували свої власні органи державної влади: Верховна Рада – вищий орган державної влади [13, ст. 97], Рада Міністрів Української РСР – вищий орган виконавчої та розпорядчої влади УРСР [13, ст. 115], Верховний Суд – вищий судовий орган Української РСР [13, ст. 151]. Крім того, в ст. 80 Конституції СРСР було визначено: «Союзна республіка має право вступати у відносини з іноземними державами, укладати з ними угоди, обмінюватися дипломатичними та консульськими представниками, брати участь у діяльності міжнародних організацій» [14, ст. 80]. У зв'язку з цим в Україні діяло власне Міністерство іноземних справ, створене в 1945 році, а також представництво в ООН, що було до того ж засновником цієї міжнародної організації. Тобто юридично, як частина федеративної держави, Україна володіла значним суверенітетом. Однак фактично ситуація була іншою. З огляду на тексти Конституції СРСР 1977 року та Конституції Української РСР 1978 року не можна не відзначити, що в них майже всі статті ідентичні, за винятком окремих, де є вказівка на «УРСР». Практика свідчить, що досить часто загальносоюзні закони не враховували національних особливостей нашої республіки, а це призводило до негативних наслідків. Показовим у цьому плані є зміст статті, де зазначалося, що закони СРСР обов'язкові на території Української РСР [14, ст. 71]. Тобто державна влада Української республіки визнавала загальносоюзні закони не тільки фактично, але й юридично. Тож вже у конституційних нормах були закладені обмеження суверенітету. Та в реальному житті центральні органи керівництва країни йшли значно далі в адміністративно-командному управлінні республікою, ніж це передбачалося Конституцією. Отже, насправді Україна, як і всі інші республіки СРСР, була частиною унітарної держави.

Починаючи з квітня 1985 року в СРСР стали відбуватися значні зміни, пов'язані з приходом на посаду Генерального секретаря ЦК КПРС М.С. Горбачова та його курсом на перебудову всіх сфер життя та діяльності радянських людей. Природно, що в Україні це також знайшло своє відображення. Новий курс був офіційно прийнятий правлячою партією та Політбюро ЦК Компартії України. Обговорення цього питання проходило не стільки за ініціативою українських комуністів, яких очолював на той час Перший Секретар ЦК Компартії В. Щербицький, скільки після отримання відповідних вказівок з Москви, де обговорювалися ці проблеми стосовно всіх союзних республік. Комуністичною партією України, думка якої повністю збігалася з лінією КПРС, було взято офіційний курс на розвиток української культури, розширення влади на місцях. Союзні республіки намагалися набути більших повноважень, особливо відносно тих питань, які стосувалися національних відносин. Крім того, в Москві розуміли, що без трансформування СРСР у дійсно федеративну державу перебудова не буде мати значних успіхів. Почався процес обговорення, яким бути «поновленому» СРСР. Розгляд цієї проблеми йшов під час Огарьовських зустрічей у 1988 році, де збиралися керівники 15 союзних республік, а також на ХІХ партійній конференції (червень 1988 р.), в резолюції якої щодо міжнародних відносин було підкреслено, що розвиток самостійності союзних республік партія вбачає у міцному зв'язку з їх відповідальністю за зміцнення та прогрес нашої багатонаціональної держави [15].

Таким чином, можна підкреслити, що незважаючи на всю систему стримувань, яка існувала в унітарному СРСР, офіційна лінія партії стала спрямовуватись на перетворення Союзу РСР у дійсно федеративну державу, що було позитивно сприйнято керівниками всіх союзних республік, у тому числі і В. Щербицьким, про що відзначалося в його Доповіді на Пленумі ЦК Компартії України у жовтні 1988 року [16]. Першим наслідком цих процесів було прийняття Верховною Радою УРСР у 1989 році Закону «Про мови в УРСР» [17]. Цей закон виявився надзвичайно важливим кроком з боку Верховної Ради УРСР як у галузі культури, так і в загальнополітичному відношенні.

Велике значення для подальшої розробки лінії КПРС у сфері міжнародних відносин мав лютневий 1990 року Пленум ЦК КПРС. Під час роботи форуму був схвалений Проект платформи ЦК КПРС до XXVIII з'їзду партії, в якому зазначалося, що майбутнє держави залежить від того, як будуть складатися міжнародні відносини. «Принцип самовизначення націй, – говорилося в документі, – у поновленій радянській федерації передбачає свободу національно-державних формувань вибирати форму устрою життя, інститути та символи державності» [18]. Важливим моментом було фіксування в цьому Проекті того, що поновлена федерація буде формуватися за договірним принципом побудови Союзу. У проекті Договору про новий Союз Суверенних республік, підписання якого було призначено на 20 серпня 1991 року, стверджувалося наступне: «Кожна республіка – учасник Договору є суверенною державою. Союз РСР – суверенна федеративна демократична держава, що утворена в результаті добровільного об'єднання рівноправних республік і здійснює державну владу в межах повноважень, якими її наділили учасники Договору» [19].

Однак поряд з офіційною лінією Компартії України, яка впроваджувалася в республіці з другої половини 80-х – на початку 90-х років і була спрямована на розширення прав республік у межах СРСР, наприкінці 80-х років в українському суспільстві з'явилися сили, які намагалися протиставити свої дії тій політиці, яку проводила КПРС у сфері національних відносин. Зокрема мова йде про першу масову громадську організацію «Народний рух України за перебудову». Офіційно, особливо на першому етапі своєї діяльності, члени Руху не вважали себе опозиційною організацією. У своїх виступах вони заявляли про бажання активно співпрацювати з українськими комуністами у питаннях національного будівництва в Українській РСР. Але фактично це була перша опозиційна організація в Україні, яка прямо не контролювалася Компартією. На думку В. Литвина, в цей час у рухівців не було іншого виходу, як заперечувати свою опозиційність, тому що, навіть за таких тверджень, ця організація з самого початку вважалася сумнівною. У проекті програми організації, який був прийнятий на початку 1989 року, нічого не говорилося про необхідність боротьби за незалежність України. Проте вже цей перший документ, в якому йшла мова про нагальну потребу відродження української культури, мови, історії, викликав гостру критику з боку керівного апарату. Через кілька місяців, на установчих зборах організації у вересні 1989 року, вже було відзначено, що Народний Рух України своєю метою вважає досягнення державної незалежності України [20]. Крім Народного Руху, на той час опозицію складали Українська республіканська партія, Демократична партія України, ще низка політичних партій та організацій. На відміну від керівної Комуністичної партії, яка виступала за розширення повноважень республік, за децентралізацію державної влади, але у межах Союзу РСР, опозиційні партії, центром яких довгий час був Народний Рух України, вимагали виходу України зі складу СРСР та розбудови незалежної держави, як неодмінної умови політичного, культурного відродження народу України [21]. Така постановка питання була характерна для переважної більшості партій. Вони також виступали з критикою на адресу СРСР, вважаючи, що Україна не займає належного їй місця, хоча визнавали необхідність розбудови нових рівноправних взаємин з партнерами з інших республік СРСР [22]. Спільною рисою, притаманною більшості опозиційних українських партій, було те, що вони виступали за досягнення української незалежності мирним, парламентським шляхом. Зокрема, як було зафіксовано в Програмі Демократичної партії України: «Мета ДемПУ – висуваючи своїх кандидатів в депутати представницьких органів влади, агітуючи за їх обрання, використовуючи ненасильницькі методи політичної боротьби, ДемПУ домагається активної участі в державотворчому процесі» [23]. Винятком у даному разі була Українська національна партія. У її програмних документах зазначалося, що УНП відстоює право українського народу на незалежну державу та проголошує своєю метою відновлення УНР в етнічних межах. При цьому висувалася теза про можливість озброєної боротьби за українську незалежність [24]. Популярність цих партій зростала з кожним днем, особливо серед населення Західної України, про що свідчить їх перемога під час виборів до місцевих органів влади навесні 1990 року в трьох областях: Львівській,

Тернопільській, Івано-Франківській, де за результатами Комуністична партія України опинилася в опозиції. Під час виборів до Верховної Ради УРСР навесні того ж року представники опозиції зуміли отримати кілька десятків місць у парламенті та сформувати опозиційну Народну Раду в червні 1990 року, яка на вищому рівні почала відстоювати інтереси опозиційних українських партій. Метою цього об'єднання, як відзначив у своєму виступі на сесії Верховної Ради УРСР її лідер І. Юхновський, було «...формування і відстоювання таких законопроектів, зокрема альтернативних, які були б максимально корисними для народу України» [25].

Але позиції компартії України залишалися міцними. У її руках знаходилися засоби масової інформації, що було дуже важливим на той час, та більшість місць у Верховній Раді. Тобто як фактично, так і юридично влада була в руках українських комуністів.

Розглянуті два підходи до майбутньої державності України, незважаючи на різну кінцеву мету, не завадили компартії та опозиції схвалити Декларацію про державний суверенітет України. Цей документ був прийнятий на Верховній Раді більшістю голосів: «за» – 248, «проти» – 80. Серед його найважливіших положень було: «Українська РСР забезпечує верховенство Конституції та законів республіки на своїй території» [26]. Тобто в Україні було визнано пріоритет українського законодавства над загальносоюзним. Хоча як фактично, так і юридично Україна ще залишалася союзною республікою у складі СРСР. На думку О. Субтельного, на прийняття Декларації 16 липня 1990 року рішучий вплив справила діяльність опозиційної Народної ради у складі Верховної Ради УРСР [27, с. 715]. Треба відзначити, діяльність депутатів цієї групи дійсно спрямовувалася на прийняття цього документа, вони відчутно вплинули на цей процес, але, якби депутати-комуністи в українському парламенті більшістю голосів не підтримали його, він не був би схвалений. Крім того, не можна забувати, що ще раніше Верховна Рада Росії затвердила схожий документ: це, безперечно, стимулювало українських депутатів до більш активних дій.

Як бачимо, в цьому питанні позиції збіглися. Комуністи вважали, що Декларація – це останній крок до стабілізації політичної ситуації. Адже цей документ надавав широких повноважень республіканським органам влади. Юридично Україна ставала частиною дійсно федеративної держави, чого й домагалися лідери Української РСР у процесі перебудови.

Водночас керівники опозиції розглядали цей документ як перший крок на шляху досягнення незалежності Україною. Після прийняття Декларації діяльність опозиційних сил значно активізувалась. Лідери найбільш впливових партій вирішили, що тепер для досягнення незалежності необхідна консолідація зусиль. Наслідком цього було формування Української міжпартійної асамблеї (УМА), ініціаторами створення якої стали Українська народно-демократична партія, Українська національна партія, а також Українська селянсько-демократична партія та кілька громадських організацій [10, с. 23]. Важливо відзначити, що члени Народного Руху України не увійшли до складу УМА. Незважаючи на всю різноманітність опозиційних партій, вони поєднали свої зусилля для боротьби за незалежність України. Прикладом такої боротьби у 1990 році стали Прибалтійські республіки, які з труднощами, але все ж таки її досягли. Проте позиції Комуністичної партії України були ще дуже міцними.

У підсумку можна підкреслити, що в другій половині 80-х років комуністи домагалися збереження СРСР, а опозиційні партії – утворення незалежної Української держави. При цьому як перші, так і другі вважали необхідним поновлення, що об'єднало їх під час прийняття Декларації про державний суверенітет.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Назаренко С. До питання про конституційну реформу державної влади України / С. Назаренко // Право України. – 1996. – № 10. – С. 5-10.
2. Рябов С. Політичні вибори. Словник-довідник / С. Рябов – К. : Вид-во Україн. респуб. партії, 1994.
3. Ковачев Д. Принцип разделения власти в конституциях государств Восточной Европы // Конституционные формы в государствах содружества / Д. Ковачев. – М. : Секретариат МПА СНГ, 1993.

4. Вишняков В. Развитие конституционного законодательства в странах СНГ // Конституционные формы в государствах содружества / В. Вишняков. – М. : Секретариат МПА СНГ, 1993.
5. Соскін О. Європейська держава або повернення до колонії / О. Соскін // Вітчизна. – 1995. – № 11-12. – С. 87-99.
6. Богомаз К.Ю. Політичні партії і громадські організації на Україні (друга половина 80-х – початок 90-х років ХХ століття) : [монографія] / Богомаз К.Ю. – К. : УПК при КДУ, 1992.
7. Кривенко Л. Верховный Совет Украины (место в системе власти) / Л. Кривенко // Государство и право. – 1995. – № 6. – С. 86-95.
8. Рудич Ф. Формування політичних структур в сучасній Україні: політологічний аналіз / Ф. Рудич // Український історичний журнал. – 1994. – № 2-3. – С. 20-37.
9. Гетьман В.П. Як приймалась Конституція України / Гетьман В.П. – К., 1996.
10. Гарань О. Від створення Руху до багатопартійності / Гарань О. – К. : Знання, 1992.
11. Ковтун В. Історія Народного Руху України / Ковтун В. – К. : Рухінформ, 1995.
12. Володимир Литвин. Політична арена України: дійові особи та виконавці / Володимир Литвин. – К. : Абрис, 1994.
13. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки: прийнята позачерговою сьомою сесією Верх. Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 року. – К. : Політгиздат України, 1978.
14. Конституция (Основной Закон) СССР: принята внеочередной сессией Верх. Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 года. – М. : Политгиздат, 1977.
15. Материалы 19 Всесоюзной конференции Коммунистической партии Советского Союза, 28 июня – 1 июля 1988 года. – М. : Политгиздат, 1988. – С. 135, 642.
16. Доповідь на Пленумі ЦК Компартії України // Радянська Україна. – 1988. – 11 жовтня.
17. Закон «Про мову в Українській РСР» // Літературна Україна. – 1989. – 12 листопада.
18. Платформа КПСС к 28 съезду партии. Проект, одобренный в февр. 1990 года Пленумом ЦК КПСС. – М. : Политгиздат, 1990. – С. 20.
19. Проект Договору про Союз Суверенних Республік // Голос України. – 1991. – 13 березня.
20. Другі Збори Народного Руху: програма НРУ, ухвалена Устан. Збором НРУ за перебування 09.09.1989. – К. : Вид-во НРУ, 1989. – С. 4.
21. Програма Української республіканської партії. – К. : Рухінформ, 1990. – С. 71.
22. Кремень В.Г. Політичні партії України: порівняльний аналіз програмних документів / В.Г. Кремень, С.Г. Базовкін. – К. : НІСІ, 1993.
23. Статут і Програма Демократичної партії України. – К. : Слово, 1993. – С. 4.
24. Українська Національна партія // Комуніст. – 1991. – № 5. – С. 33.
25. Перша сесія Верховної Ради Української РСР (12 склик.). – К. : Вид-во Ради Української РСР, 1992. – С. 424.
26. Декларація про державний суверенітет України. – К. : Політгиздат, 1990. – С. 11.
27. Субтельний О. Україна. Історія / Субтельний О. – К. : Либідь, 1994.

### *Е.С. Терзи*

#### **Участие политических партий Украины в принятии декларации о государственном суверенитете (исторический аспект)**

В статье анализируется политическая ситуация в Украинской ССР в конце 80 – начале 90-х годов ХХ века, которая сложилась вокруг принятия Декларации о государственном суверенитете Украины 16 июля 1990 года.

### *O.S. Terzi*

#### **Participation of the Political Parties of Ukraine in the Adoption of Declaration of State Sovereignty (the historical aspect)**

The article analyses the political situation in the Ukrainian Soviet Socialist Republic in the late 80<sup>th</sup> – early 90<sup>th</sup> years of the XX century, which was formed around the adoption of the Declaration of state sovereignty of Ukraine on June 16, 1990.

*Стаття надійшла до редакції 09.12.2009.*